

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 19 (2008)

Επιχειρηματική ηθική

G. Esping-Andersen, Οι Τρεις Κόσμοι τον Καπιταλισμού της Ευημερίας, μτφρ. Α. Γολέμη, επιστημονική επιμέλεια: Μ. Πετμεξίδου

Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος

doi: [10.12681/sas.678](https://doi.org/10.12681/sas.678)

Copyright © 2015, Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κωτσονόπουλος Λ. (2015). G. Esping-Andersen, Οι Τρεις Κόσμοι τον Καπιταλισμού της Ευημερίας, μτφρ. Α. Γολέμη, επιστημονική επιμέλεια: Μ. Πετμεξίδου. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 19, 403-413. <https://doi.org/10.12681/sas.678>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

G. Esping-Andersen, *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ευημερίας*, μτφρ. Α. Γολέμη, επιστημονική επιμέλεια: Μ. Πετμεξίδου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σελ: 445.

Αν κανείς επιχειρούσε να αποδώσει σε τίτλους τις ερευνητικές κατευθύνσεις στη βιβλιογραφία του κοινωνικού κράτους ανά δεκαετία, τότε αυτές θα συνοψίζονταν στο εξής τρίπτυχο: δεκαετίες της ανάπτυξης (1960-1970), δεκαετία της κρίσης (1980), δεκαετία των καθεστώτων ευημερίας (1990). Οι δύο πρώτοι αναφέρονται στις ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματώνεται το γνωστικό αντικείμενο, ενώ ο τρίτος είναι απόσπασμα από τον τίτλο ενός βιβλίου του Esping-Andersen που αναπροσανατόλισε τις ακαδημαϊκές συζητήσεις στον κλάδο τη δεκαετία του 1990 και που, χάρη στις εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, το έχουμε πλέον μεταφρασμένο στα ελληνικά υπό τον τίτλο *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας*. Ερχόμενη σε αντίθεση τόσο με τις λειτουργιστικές προσεγγίσεις που όριζαν το κοινωνικό κράτος ως ένα σύνολο κρατικών δαπανών άμεσα συνδεδεμένο με τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης, όσο και με τις θεσμικές προσεγγίσεις οι οποίες το αντιμετώπιζαν ως ένα σύνολο δημόσιων πολιτικών που προέκυπταν μέσα από θεσμικούς μετασχηματισμούς όπως η κρατική συγκρότηση ή η επέκταση της δημοκρατίας, η συγκεκριμένη μελέτη ανάγει το κοινωνικό κράτος σε κεντρική κατηγορία της κοινωνικής αναπαραγωγής και το μελετά ως τέτοια θέτοντάς το σε μία συγκριτική προοπτική που καταλήγει στην θεμελίωση μιας νέας τυπολογίας πολλαπλών καθεστώτων ευημερίας. Υπό μία έννοια, η προσπάθεια αυτή συνιστά, ερήμην της, την υλοποίηση ενός ερευνητικού αιτήματος που είχε θεθεί σε ανύποπο χρόνο από έναν θεωρητικό της κρίσης, ο οποίος υποστήριξε ότι αυτό που ο κλάδος είχε ανάγκη δεν ήταν 'μορφές κοινωνικής ανάλυσης για το κοινωνικό κράτος αλλά κοινωνική ανάλυση του κοινωνικού κράτους ιδωμένου ως τμήμα του κοινωνικού συστήματος' (Mishra 1984: 176).

Σε αυτή του την προσπάθεια να επανεισαγάγει μια κοινωνιολογική οπτική στη μελέτη του κοινωνικού κράτους, ο Esping-Andersen ασκεί κριτική στη λογική που ήθελε τους μεταπολεμικούς κοινωνικούς σχηματισμούς του δυτικού κόσμου να συγκλίνουν προς ένα μοναδικό τύπο κεϋνσιανού κοινωνικού κράτους, ο οποίος σταδιακά περιέπεσε σε μόνιμη δομική κρίση λόγω των οικονομικών αναδιαρθρώσεων που έλαβαν χώρα με το πέρασμα στο μεταφορντικό μοντέλο συσσώρευσης κεφαλαίου. Απέναντι στη λογική της σύγκλισης αντιπαράκειται αυτή της διαφοράς, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει ένας ουσιοκρατικός τύπος κοινωνικού κράτους αλλά διαφορετικοί τύποι που προκύπτουν μέσα από την έκβαση των κοινωνικοπολιτικών συσχετισμών κάθε κοινωνικού σχηματισμού. Η προτεινομένη μονάδα ταξινόμησης δεν είναι αυτή ενός αφηρημένου βεμπεριανού ιδεοτύπου που βασίζεται σε μια τυπική ορθολογικότητα, αλλά το καθεστώς ευημερίας που συνίσταται στις σχέσεις ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και την οικογένεια όπως αυτές προκύπτουν και διαμορφώνονται ιστορικά. Τα κριτήρια διάκρισης των καθεστώτων είναι κατά βάση δύο: ο βαθμός αποεμπορευματοποίησής τους και η μορφή της ταξικής διαστρωμάτωσης την οποία αυτά παράγουν.

Η έννοια της απο-εμπορευματοποίησης [de-commodification] εμφανίστηκε αρχικά ως κεντρικό θεωρητικό στοιχείο στη νεομαρξιστική ερμηνεία για την κρίση του κοινωνικού κράτους. Η προσέγγιση αυτή θεωρούσε ως κύρια λειτουργία του κεϋνσιανού κοινωνικού κράτους την εξασφάλιση της κεφαλαιακής αναπαραγωγής σε συνθήκες ώριμου καπιταλισμού, η οποία επιτυγχάνονταν με την προώθηση της εμπορευματοποίησης των σχέσεων κεφαλαίου-εργασίας. Ωστόσο, η έμμεση κρατική παρέμβαση ενώ προσανατολιζόταν στην επέκταση της εμπορευματοποίησης προωθούσε ταυτόχρονα την απο-εμπορευματοποίηση, καθώς έθετε εκτός της αγοράις ανταλλακτικής σφαίρας ολοένα και περισσότερες πλευρές της κοινωνικής ζωής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση οικονομικών αντιφάσεων στη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου που, με τη σειρά τους, οδήγησαν σε πολιτική κρίση τον θεσμό.¹ Στο έργο του Esping-Andersen η έννοια αποβάλλει τη νεομαρξιστική πλαισίωσή της και ενδύεται έναν περισσότερο θεσμικό μανδύα, αφού συνδέεται με τη δυνατότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων να εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή των ατόμων έξω από τις δυνάμεις της αγοράς.² Ως κριτήριο διάκρισης των καθεστώτων ευημερίας, η απο-

εμπορευματοποίηση εστιάζει κυρίως στη δυνατότητα εξόδου από την αγορά εργασίας και γειώνει ερευνητικά σε τρεις διαστάσεις που περιλαμβάνουν τις προϋποθέσεις πρόσβασης στα κοινωνικά επιδόματα και τις αρχές πάνω στις οποίες αυτά θεμελιώνονται, το ποσοστό εισοδηματικής αναπλήρωσης τους και, τέλος, το εύρος των κοινωνικών κινδύνων που αυτά καλύπτουν. Τα κοινωνικά δικαιώματα οριοθετούν και το δεύτερο κριτήριο, αυτό της ταξικής διαστρωμάτωσης. Η συγκεκριμένη έννοια αποτέλεσε το μήλο της έριδος για όλες σχεδόν τις σχολές των κοινωνικών επιστημών, αλλά ο Esping-Andersen πρότεινε μια εναλλακτική προσέγγιση. Έτσι, μολονότι διατηρείται η εισοδηματική κατανομή που επιτυγχάνεται από το κοινωνικό κράτος ως πλαίσιο ορισμού της ταξικής διαστρωμάτωσης, αυτό που εντέλει την καθορίζει είναι οι διαφορές που προκύπτουν από τον βαθμό δημοποίησης της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη.

Παράλληλα με τα προαναφερθέντα δύο κριτήρια, οι ιστορικές συνθήκες που συμβάλλουν στην κρυστάλλωση των καθεστώτων είναι ο χαρακτήρας που λαμβάνει η ταξική κινητοποίηση, ειδικά της εργατικής τάξης, οι πολιτικές συμμαχίες των ταξικών υποκειμένων και, τέλος, ο βαθμός θεσμοποίησης του καθεστώτος ευημερίας, όπως αυτός προκύπτει από την ιστορική κληρονομιά παλιότερων μεταρρυθμίσεων.

Με βάση τις παραπάνω θεωρητικές προϋποθέσεις μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις τύπους καθεστώτων ευημερίας, ο καθένας εκ των οποίων αντιστοιχεί σε μία ομάδα χωρών με συναφή χαρακτηριστικά. Αυτοί είναι ο σοσιαλδημοκρατικός που αναφέρεται κυρίως στις σκανδιναβικές χώρες, ο συντηρητικός-κορπορατιστικός που περιλαμβάνει κατά βάση χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης και ο φιλελεύθερος που αντιστοιχεί στις αγγλοσαξονικές χώρες.

Οι πρώτοι προνοιακοί θεσμοί που εμφανίστηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στις χώρες που εμπίπτουν στον σοσιαλδημοκρατικό τύπο, επιδίωξαν, από τη μία πλευρά, την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης και, από την άλλη, την επιδότηση της γεωργικής παραγωγής, ενώ προέκυψαν από μια ‘κοκκινο-πράσινη’ συμμαχία η οποία περιλάμβανε εκτεταμένες μερίδες της εργατικής και της αγροτικής τάξης. Στη συνέχεια, αυτοί οι θεσμοί επεκτάθηκαν τον 20^ο αιώνα με σκοπό την ενσωμάτωση της νέας μεσαίας τάξης μέσα στον προνοιακό σχηματισμό, γεγονός που παγίωσε την πολιτική κυριαρχία των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Βασικό χαρακτηριστικό αυ-

τού του τύπου είναι η προωθημένη απο-εμπορευματοποίηση που προάγεται με την ενίσχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Έτσι, οι προσφερόμενες υπηρεσίες και τα επιδόματα ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις της μεσαίας τάξης, παρέχονται στη βάση γενικών αρχών, ενώ η πρόσβαση σε αυτά είναι καθολική και χωρίς προσκόμματα. Αυτό συνεπάγεται ότι το κράτος κοινωνικοποιεί το οικογενειακό κόστος, ενισχύοντας την αυτονομία του υποκειμένου μέσα από την προώθηση της γυναικείας απασχόλησης και την ανάδειξη της εργασίας ως κοινωνικής επιλογής και όχι ως υποχρέωσης. Το συγκεκριμένο σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς ευημερίας παράγει κοινωνική αλληλεγγύη με την ενίσχυση των κοινωνικών διαστάσεων της ιδιότητας του πολίτη. Από την άλλη πλευρά, οι εκτεταμένες υπηρεσίες του σοσιαλδημοκρατικού τύπου κοινωνικού κράτους περιθωριοποίησαν την ιδιωτική παροχή υπηρεσιών στον τριτογενή τομέα με αποτέλεσμα τον επικαθορισμό της μετα-βιομηχανικής επαγγελματικής δομής από τον προνοιακό διακανονισμό. Με δεδομένη την υπεραντιπροσώπηση των γυναικών στα προνοιακά επαγγέλματα, η παραπάνω εξέλιξη οδήγησε σε ένα καθεστώς εργασίας σεξιστικά διαχωρισμένο όπου οι γυναίκες απασχολούνται στο κράτος και οι άνδρες στην αγορά, ενώ από αυτό τον διαχωρισμό ενδεχομένως να προκύψει και μία νέα διαιρετική κοινωνική δομή.

Στον αντίποδα του σοσιαλδημοκρατικού βρίσκεται ο συντηρητικός-κορπορατιστικός τύπος. Εδώ, την πρωτοβουλία για τη συγκρότηση των πρώτων προνοιακών προγραμμάτων την έχει το κράτος, εφόσον δεν κατέστη δυνατή μια πολιτική συμμαχία ανάμεσα στην εργατική και την αγροτική τάξη. Πρωταρχικός σκοπός αυτών των προγραμμάτων -πράγμα που αποτέλεσε και την ιδέε *resque* του συγκεκριμένου τύπου-, ήταν η αντίσταση στην επέκταση της αγοράς μέσα από τη διατήρηση της προ-εμπορευματοποίησης η οποία συνίστατο στη συντήρηση των παραδοσιακών κοινωνικών ιεραρχήσεων και πρακτικών. Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι πατερναλιστικοί θεσμοί πειθαρχησης του εργατικού δυναμικού τύπου Bismarck και ο κορπορατισμός της καθολικής εκκλησίας. Η επέκταση των πρώτων προγραμμάτων στη διευρυμένη μορφή κοινωνικού κράτους επιτεύχθηκε μέσα από την απόσπαση της νομιμοποίησης των νέων μεσαίων τάξεων με την υπαγωγή τους σε συντηρητικές μορφές πρόνοιας. Στο πλαίσιο αυτό, τα κοινωνικά δικαιώματα θεμελιώνονται στην κοινωνική θέση ενώ οι υπηρεσίες και τα επιδόματα είναι στοχευμένα και

προσανατολισμένα στην αναπαραγωγή ταξικών και σεξιστικών διαχωρισμών. Το κράτος, απορρίπτοντας την αγορά ως προνοιακό φορέα, επεμβαίνει μόνο σε περιπτώσεις αποτυχίας της οικογένειας. Παράλληλα, η γυναικεία απασχόληση αποθαρρύνεται μέσα από την προώθηση του μοντέλου bread-winner, σύμφωνα με το οποίο το οικογενειακό εισόδημα προέρχεται κατά βάση από την ανδρική εργασία ενώ η γυναίκα περιορίζεται στον παραδοσιακό ρόλο της μητέρας-νοικοκυράς. Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι ο κορπορατιστικός προνοιακός διακανονισμός αποσκοπεί στην κρυστάλλωση των ταξικών διαφορών και στη συντήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας. Ωστόσο, το πέρασμα του συντηρητικού-κορπορατιστικού καθεστώτος ευημερίας στο μεταβιομηχανικό μοντέλο παραγωγής αναιρεί εν μέρει την προσδοκώμενη κοινωνική διαστρωμάτωση. Η αποθάρρυνση της γυναικείας απασχόλησης οδήγησε σε μία μεταβιομηχανική οικονομία που στηρίζεται στον υψηλό βαθμό εξειδίκευσης του ήδη υπάρχοντος εργατικού δυναμικού, εμποδίζοντας έτσι τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την τροποποίηση της επαγγελματικής δομής. Με αυτόν τον τρόπο εξασθενούν οι κοινωνικοί διαχωρισμοί ανάμεσα σε επαγγελματικές ομάδες και η βασική διαιρετική τομή μεταφέρεται σε αυτούς που είναι μέσα στην αγορά εργασίας και σε αυτούς που είναι έξω από αυτήν.

Ο τρίτος και τελευταίος τύπος εντοπίζεται στο φιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας. Σε αντίθεση με τους δύο παραπάνω τύπους, εδώ αποφασιστικό ρόλο διαδραματίζει η μεσαία τάξη που εμφανίζεται ήδη από τον 19^ο αιώνα λόγω της προχωρημένης καπιταλιστικής ανάπτυξης των αγγλοσαξονικών χωρών. Η νέα μεσαία τάξη αναπαράγεται κατά βάση μέσα από την αγορά και για αυτόν τον λόγο προωθεί την εμπορευματοποίηση και την εξασθένιση της ισχύος των κοινωνικών δικαιωμάτων. Παράλληλα, η παροχή πρόνοιας έχει τις ρίζες της στη φιλανθρωπική παράδοση και δεν αποτελεί προνομιακό πεδίο παρέμβασης του κράτους το οποίο αρκείται στον ρόλο του 'νυχτοφύλακα'. Βασικά, λοιπόν, χαρακτηριστικά αυτού του τύπου είναι η εμπορευματοποίηση και σχετικοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και η ενθάρρυνση για την παροχή πρόνοιας από την αγορά. Το κράτος παρέχει υπηρεσίες και επιδόματα μόνο σε αυτούς που τα έχουν ανάγκη, δηλαδή σε όσους έχουν αποτύχει να αναπαραχθούν μέσα από την αγορά, ενώ συνήθως το μέγεθος των παρεχομένων είναι εξαιρετικά μικρό και η απονομή τους συνοδεύεται από κοινωνικό στίγμα. Με βάση τα παραπάνω,

το φιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας παράγει ταξικό δυϊσμό ο οποίος περιλαμβάνει, από τη μία πλευρά, τα στρώματα που αναπαράγονται μέσα από την αγορά και, από την άλλη, τα στρώματα που συντηρούνται από την κρατική πρόνοια. Ο ταξικός δυϊσμός αναπαράγεται ως βασική διαιρετική τομή και στη μεταβιομηχανική εργασιακή δομή, αφού αυτή χωρίζεται, από τη μία, στη θεσμική αγορά εργασίας η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλούς μισθούς και σχετική ασφάλεια, και, από την άλλη, στην παρα-θεσμική αγορά εργασίας η οποία διακρίνεται από εργασιακή ανασφάλεια, άσχημες συνθήκες εργασίας και χαμηλούς μισθούς που οδηγούν στην προλεταριοποίηση [junk-jobs]. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτός ο διαχωρισμός έχει τόσο φυλετικές όσο και σεξιστικές προεκτάσεις.

Όπως ειπώθηκε αρχικά, η τριαδική τυπολογία των καθεστώτων ευημερίας αποτέλεσε το προνομιακό πλαίσιο αναφοράς μιας μεγάλης μερίδας μελετών κοινωνικής πολιτικής ακολουθεί ένα συνοπτικό σταχυολόγημα των βασικότερων κριτικών αποτιμήσεων. Για την οικονομία του χώρου κρίνεται σκόπιμη μια σχηματική διάκριση των κριτικών ανάμεσα σε αυτές που αμφισβήτησαν τις θεωρητικές προϋποθέσεις της τυπολογίας και σε αυτές που αμφισβήτησαν τον αριθμό των τύπων προβαίνοντας στην πρόσθεση νέων.

Το σύνολο των κριτικών που εμπίπτουν στην πρώτη κατηγορία, εστιάζει στα κριτήρια ταξινόμησης της τυπολογίας και, ειδικότερα, στην έννοια της απο-εμπορευματοποίησης. Μια πρόχειρη καταγραφή ανεβάζει τα εναλλακτικά κριτήρια ταξινόμησης και τις αντίστοιχες τυπολογίες που προκύπτουν από αυτά στις επτά (Arts & Gelissen 2002). Ανάμεσα σε αυτές οι εκπρόσωποι των σπουδών φύλου άσκησαν τη συστηματικότερη ίσως κριτική στην έννοια της απο-εμπορευματοποίησης. Η κεντρική λογική εντοπιζόταν στο ότι η ύπαρξη της τελευταίας ως κανονιστικού οριζοντα προϋποθέτει την εμπορευματοποίηση που μεταφράζεται στη συμμετοχή του πληθυσμού στην αγορά εργασίας. Μεγάλο μέρος όμως του γυναικείου πληθυσμού οριοθετείται στο πλαίσιο της προ-εμπορευματικής μορφής, εφόσον παγιδεύεται μέσα στην οικιακή οικονομία. Σαν συμπληρωματική, λοιπόν, έννοια στην απο-εμπορευματοποίηση προτείνεται η προσωπική αυτονομία ως αίτημα χειραφέτησης από τις πατερναλιστικές δομές του κοινωνικού κράτους (O'Connor 1993, Lewis 1992, Daly 1994). Άλλη μία εναλλακτική προσέγγιση στο ζήτημα των κριτηρίων ταξινόμησης είναι αυ-

τή των 'πραγματικών κόσμων του καπιταλισμού της ευημερίας'. Σε αυτή την περίπτωση, η τυπολογία των τριών καθεστώτων διατηρείται ως έχει μόνο που επαναθεμελιώνεται βάσει έξι κριτηρίων που περιλαμβάνουν την προώθηση της αποτελεσματικότητας, τη μείωση της φτώχειας, την προώθηση της ισότητας, την ενσωμάτωση, τη σταθερότητα και την αυτονομία (Goodin et al. 1999). Κριτικές όμως έχουν διατυπωθεί και για το δεύτερο κριτήριο ταξινόμησης, αυτό της ταξικής διαστρωμάτωσης. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι η σύνδεση των επιδιωκόμενων σκοπών της κοινωνικής πολιτικής με συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα μπορεί να υποστηριχτεί μόνο στις περιπτώσεις των σκανδιναβικών χωρών. Αντί του ταξικού κριτηρίου προτείνεται ως νέα μονάδα ανάλυσης αυτή της 'κοινότητας διακινδύνευσης' η οποία αποτελείται από διάφορες κοινωνικές ομάδες που μετέχουν στην προοπτική ενός κοινού κοινωνικού κινδύνου. Έτσι, οι θεσμοί του κοινωνικού κράτους σε κάθε χώρα προκύπτουν μέσα από τους συσχετισμούς των διάφορων κοινοτήτων διακινδύνευσης (Baldwin 1990).

Οι μελέτες που εμπίπτουν στη δεύτερη κατηγορία κριτικής, αποσκοπούν μέσα από περιπτωσιολογικές έρευνες είτε να ακυρώσουν είτε να εμπλουτίσουν την αρχική τριαδική τυπολογία. Στην πρώτη περίπτωση αντιστοιχεί η άποψη ότι κανένα εθνικό κοινωνικό κράτος δεν διαθέτει την απαραίτητη συνεκτικότητα πολιτικών που θα εξασφάλιζε την ένταξή του σε μία τυπολογία. Αντιθέτως, κάθε κράτος ξεχωριστά ακολουθεί τις δικές του ιστορικές διαδρομές [path dependency] και δέχεται επιρροές από άλλα κράτη, οπότε το ευκαίιο θα ήταν η συγκριτική έρευνα να επικεντρωθεί στη μελέτη των επιμέρους κοινωνικών πολιτικών (Kasza 2002). Όσον αφορά στον εμπλουτισμό της τυπολογίας, η πρώτη απόπειρα ήταν η εφαρμογή της στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ με την προσθήκη δύο ακόμη κριτηρίων: του χαρακτήρα της επαναστατικής διαδικασίας και της έμμεσης ή άμεσης επιρροής των υπερεθνικών οργανισμών. Έτσι η Ουγγαρία, η Σλοβενία και η Κροατία αντιστοιχούσαν στον φιλελεύθερο τύπο, η τότε Τσεχοσλοβακία στον σοσιαλδημοκρατικό τύπο ενώ οι Βουλγαρία, Ρουμανία, πρώην ΕΣΣΔ και Σερβία εντάσσονται σε ένα νέο μοντέλο που αποκλήθηκε μετα-κομμουνιστικός συντηρητικός κορπορατισμός.³ Μετά την Ανατολική Ευρώπη σειρά είχαν οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας για τις οποίες προτάθηκαν δύο καθεστώτα ευημερίας. Το πρώτο ονομάστηκε κονφουκιανό και αντιστοιχούσε στη μερική υποκατάσταση των επαγγελματικά προ-

σανατολισμένων κοινωνικών υπηρεσιών από τη λειτουργία της διευρυμένης οικογένειας, η οποία λειτουργούσε στη βάση ενός λαϊκού κομφουκιανισμού. Σε αυτή την τυπολογία εντάχθηκαν το Χονγκ Κονγκ, η Σινγκαπούρη, η Νότια Κορέα, η Ταϊβάν και η Κίνα (Jones 1993). Το δεύτερο καθεστώς, το οποίο λειτουργεί αντιπαραθετικά στο κομφουκιανό και ορίζεται αναφορικά με συγκεκριμένα θεσμικά χαρακτηριστικά όπως η υπαγωγή της κοινωνικής πολιτικής στην οικονομική, είναι το 'μοντέλο ευημερίας της ανατολικής Ασίας' που περιλαμβάνει την Ιαπωνία και τη Νότια Κορέα (Kwon 1997).

Τη σειρά αυτή των επιπρόσθετων τύπων έρχεται να συμπληρώσει και μία υβριδική παραλλαγή των τριών καθεστώτων ευημερίας, αυτή του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου. Όπως εύλογα μαρτυρεί ο τίτλος του, πρόκειται για ομαδοποίηση των χωρών της Νότιας Ευρώπης βάσει πέντε χαρακτηριστικών που περιλαμβάνουν: την πόλωση των συστημάτων εισοδηματικής κατανομής, την άνιση προστασία απέναντι στους καθιερωμένους κινδύνους, την ανάμειξη δημόσιων και ιδιωτικών φορέων στην παροχή πρόνοιας, το θεσμικό κατακερματισμό του κοινωνικού κράτους ο οποίος συνδέεται με την ανάπτυξη πελατειακών πολιτικών πρακτικών και, τέλος, την παροχή των υπηρεσιών υγείας από ενιαία δημόσια συστήματα ιατρικής περίθαλψης (Ferrera 1996). Η νοτιοευρωπαϊκή παραλλαγή των καθεστώτων ευημερίας αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την ελληνική περίπτωση, αν και έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η τελευταία προσιδιάζει περισσότερο στο συντηρητικό-κορπορατιστικό τύπο.⁴ Ο πληθωρισμός των επιπρόσθετων τύπων μολοντί συμβάλλει στη χαρτογράφηση ερευνητικά παρθένων περιοχών στη γεωγραφία του κοινωνικού κράτους, εν τούτοις υποβιβάζει την ευρετική αξία της αρχικής τυπολογίας αφού, σε πολλές περιπτώσεις, ακυρώνει τις αρχικές θεωρητικές προϋποθέσεις της. Ο Esping-Andersen διαπίστωνε εννιά χρόνια μετά την έκδοση της αρχικής μελέτης ότι η εύκολη παραγωγή τύπων ενέχει τον κίνδυνο της επιστροφής σε ατομικές συγκρίσεις χωρών (Esping-Andersen 1999: 88).

Κλείνοντας αυτή τη συνοπτική βιβλιοκριτική πραγματέυση, θα ήθελα να σταθώ σε δύο σημεία που κατά τη γνώμη μου δεν έχουν απασχολήσει επαρκώς τη βιβλιογραφία σχετικά με τα καθεστώτα ευημερίας. Το πρώτο έχει να κάνει με το γεγονός ότι ο πρωταρχικός σκοπός της τυπολογίας, που εντοπιζόταν στη μελέτη του κοινωνικού κράτους ως κεντρικού στοιχείου

αναπαραγωγής του κοινωνικού σχηματισμού, παρέμεινε ημιτελής. Αυτό συνέβη διότι η έρευνα επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των συνθηκών πρόσβασης στις πολιτικές πρόνοιες και στους κανόνες που διέπουν την υλοποίηση των τελευταίων. Η μακροθεωρητική όμως προσέγγιση του κοινωνικού κράτους προϋποθέτει όχι μόνο τη μελέτη των προνοιακών διαστάσεων, αλλά, πολύ περισσότερο, τη μελέτη του ρόλου που αυτό διαδραματίζει στην παραγωγική και στην πολιτική δομή συνολικά. Υπ' αυτή την έννοια παραμένει ανοιχτό το ερώτημα του πώς και σε ποιο επίπεδο συνδέεται κάθε τύπος ευημερίας με την καπιταλιστική δομή, ερώτημα που έχει να κάνει κυρίως με τους πολιτικούς μετασχηματισμούς του κοινωνικού κράτους στο πλαίσιο της τρέχουσας καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης (διάβαζε παγκοσμιοποίηση). Το παραπάνω μας φέρνει στο δεύτερο σημείο, αυτό της στατικότητας των τύπων ευημερίας. Η αγίλλειος πτέρνα κάθε τυπολογίας, από την εποχή του Max Weber, είναι η θεματοποίηση της κοινωνικής μεταβολής. Με όρους της pop culture, η τυπολογία μπορεί να εμφανίσει τη φωτογραφία ενός κοινωνικού γεγονότος αλλά αδυνατεί να μοντάρει το φιλμ της αλληλουχίας των κοινωνικών γεγονότων. Η τυπολογία του Esping-Andersen παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι το δεύτερο κριτήριο διάκρισης -η κοινωνική διαστρωμάτωση- ενέχει το σπέρμα της μεταβολής. Κάθε καθεστώς ευημερίας θεμελιώνεται στη μορφή που λαμβάνουν οι σχέσεις ανάμεσα στην εργατική τάξη με τα μεσαία στρώματα, αλλά καταλήγει να παράγει στο πλαίσιο της μεταβιομηχανικής δομής διαφορετικούς κοινωνικούς διαχωρισμούς. Αυτό, λοιπόν, που μένει αναπάντητο είναι πώς αυτοί οι νέοι διαχωρισμοί (επαγγελματικός διαχωρισμός με βάση το φύλο, απασχολούμενοι-μη απασχολούμενοι, θεσμική /μη-θεσμική αγορά εργασίας) επιδρούν θεσμικά επάνω στα καθεστώτα ευημερίας εφόσον τροποποιούν ριζικά τις κοινωνικές βάσεις τους.

Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος

Σημειώσεις

1. Είναι η περίφημη θέση των 'κρίσεων της διαχείρισης της κρίσης' (βλ. Offe 1984: 42-61). Η προβληματική αυτή διατρέχει και τα επιχειρήματα περί κρίσης ορθολογικότητας και οικονομικής κρίσης του κράτους (βλ., αντίστοιχα, Habermas 1973/1988: 61-68 και O'Connor 1973: 40-58).

2. Σε αυτό το σημείο ο Esping-Andersen ακολουθεί στενά την προσέγγιση Polanyi (1944: 135-150).

3. Κατά τον Deacon (1993). Ο συγγραφέας εννοεί ως επαναστατική διαδικασία την κατάργηση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού.

4. Η πρώτη άποψη υποστηρίζεται από τους Ματσαγγάνη (1999), Συμεονίδου (1996) και η δεύτερη από τους Katrougalos (1996) και Χλέτσος (1999). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρησιμοποίηση των παραμέτρων της τυπολογίας του Esping-Andersen για τη μελέτη του ελληνικού κοινωνικού κράτους τη δεκαετία του 1980 βλ. Γράβαρης (1998).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Arts, W. & Gelissen J. (2002). 'Three Worlds of capitalism or more? A state-of-the-art report', *Journal of European Social Policy*, 12 (2): 137-158
- Baldwin, P. (1990). *The Politics of Social Solidarity*, Cambridge: CUP.
- Γράβαρης, Δ, (1998). 'Το 'χτίσιμο' του κοινωνικού κράτους: από τον κομματικό λόγο στις κρατικές πολιτικές', στο Σπουρδαλάκης Μ. (επιμ.) (1998), *ΠΑ.ΣΟ.Κ κόμμα -κράτος -κοινωνία*, Αθήνα: Πατάκης.
- Daly, M. (1994). 'Comparing Welfare States: Towards a Gender Friendly Approach', στο Sainsbury D. (επιμ.), *Gendering Welfare States*, Oxford: Oxford University Press.
- Deacon, B. (1993). 'Developments in East European social policy' στο Jones C. (επιμ.): *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, London: Routledge.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Oxford: Polity.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social Foundations of Post-industrial Economies*, Oxford: Oxford University Press.
- Ferrera, M. (1996). 'The southern model of welfare in social Europe', *Journal of European Social Policy* 6 (1): 17-37.
- Goodin, et.al (1999). *The Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1973/1988). *Legitimation Crisis*, Cambridge: Polity Press.
- Jones C. (1993). 'The Pacific Challenge' σε Jones C (επιμ.), *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, London: Routledge.
- Kasza, G. (2002). 'The illusions of welfare regimes', *Journal of Social Policy*, 31(2): 271-287.

- Katrougalos, G. (1996). 'The South European welfare model: The Greek welfare state in search of an identity', *Journal of European Social Policy* 6(1): 39-60.
- Kwon, H. (1997). 'Beyond European Welfare Regimes: Comparative Perspectives on East Asian Welfare Systems', *Journal of Social Policy*, 26(4): 467-484.
- Lewis, J. (1992). 'Gender and the development of welfare regimes', *Journal of European Social Policy*, 2(3): 159-173.
- Ματσαγγάνης, Μ. (1999). 'Τα διλήμματα της μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους' στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mishra, R. (1984). *The Welfare state in Crisis*, New York: St Martin's Press.
- O' Connor, J. (1973). *The Fiscal Crisis of the State*, New York : St Martin's Press.
- O'Connor, J. (1993). 'Gender, class and citizenship in the comparative analysis of welfare state regimes: Theoretical and methodological issues', *The British Journal of Sociology*, 44 (3): 501-518.
- Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press.
- Symeonidou, H. (1996). 'Social Protection in contemporary Greece' σε Rhodes, M. (επιμ.) *Southern European Welfare States: Between Crisis and Reform*, London: Frank Cass.
- Χλέτσος, Μ. (1999). 'Νέες τάσεις στην κοινωνική πολιτική: Η περίπτωση της Ελλάδας' στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Τσίρμπας, Γιάννης, *Είκοσι οκτώ ημέρες. Εκλογές, Πολιτική Διαφήμιση και Ειδησεογραφία. Μια ποσοτική ανάλυση περιεχομένου της πολιτικής επικοινωνίας στην Ελλάδα*, πρόλογος Βασιλική Γεωργιάδου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2007, 329 σελ.

Η πολιτική επικοινωνία ανέκαθεν αποτελούσε συστατικό στοιχείο της δημόσιας σφαίρας και του κοιμητικού ανταγωνισμού· ωστόσο, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται μια ενίσχυση του κοιμητικού της ρόλου τόσο